HET PROEFSCHRIFT VAN ...
MARGIT REM: HOE SCHREVEN DE KLERKEN?

Marc van Oostendorp

Schrijven in een dialect was ook in de Middeleeuwen een paradoxale handeling. Een dialect was – zoals tegenwoordig nog steeds vaak het geval is – een persoonlijk gekleurde taal, die je alleen in een niet-officiële en kleine kring sprak. Wie schreef, gebruikte kostbaar materiaal, had een lange opleiding achter de rug, en moest zich inspannen om een leesbaar resultaat op papier te krijgen. Het geschrevene moest dan ook zo onpersoonlijk mogelijk zijn, en zo stimuleerde het schrift de komst van een eenheidstaal.

Toen in de loop van de dertiende eeuw de hoven in de Nederlanden steeds minder Latijn gingen gebruiken in hun administratie en overschakelden op de volkstaal, gaven ze daarmee een belangrijke aanzet tot de vorming van meer gestandaardiseerde vormen van die volkstaal. Die administraties, de kanselarijen, waren in handen van professionals – klerken die hoogopgeleid waren en hun vak verstonden. In hun handen werd de gesproken volkstaal in de loop van de tijd tot een schriftelijk instrument waarmee je je plechtig en zakelijk kon uitdrukken.

After

Naar die allereerste periode, die van de dertiende eeuw, is in de laatste vijftig jaar relatief veel onderzoek gedaan. Daarentegen was de ambtelijke taal van de veertiende eeuw tot voor kort een witte plek voor de wetenschap. Het proefschrift waarop Margit Rem dit voorjaar aan de Vrije Universiteit in Amsterdam promoveerde, brengt daar verandering in. Zij onderzocht het taalgebruik van de Hollandse grafelijke kanselarij aan het begin van de veertiende eeuw om te achterhalen hoe regionaal gekleurd dat was, en of er al sprake was van een eigen, bovengewestelijke 'kanselarijtaal'.

Zonder de computer had Rem haar werk niet kunnen doen, want er moest veel gerekend worden. De eerste stap was dat ze het apparaat een groot aantal veertiende-eeuwse documenten voerde waarvan precies bekend was waar ze vandaan kwamen. Die documenten werden door de computer nauwkeurig met elkaar vergeleken op spellingvarianten. Zo werd het woord *met* in de veertiende eeuw soms als *mit* gespeld. De computer ontdekte dat dit relatief vaak gebeurde in de provincies Utrecht en Gelderland, iets minder vaak in andere oostelijke provincies en vrijwel nooit in het zuidwesten. Een ander voorbeeld: het woord *achter* werd in Holland en Utrecht veel vaker als *after* gespeld dan elders. Op deze manier kon Rem van elke plaats een nauwkeurig statistisch profiel vaststellen en daarmee de oorsprong van documenten van onbekende herkomst achterhalen: als er verhoudingsgewijs veel *mit* en *after* gespeld staat in een document (en als ook andere woorden op een bepaalde manier geschreven zijn) is de kans groot dat het in de buurt van Utrecht opgesteld is.

Rijmkroniek

Rems werkwijze bleek aantoonbaar effectief. Als ze bijvoorbeeld alle documenten uit Brugge verwijderde uit het materiaal waarop de statistieken gebaseerd waren, en ze liet de computer vervolgens uitzoeken waar een Brugs document vandaan kwam, dan gaf de computer toch de omgeving van Brugge als de waarschijnlijkste oorsprong ervan. Dat komt doordat schrijvers in de omgeving van Brugge grotendeels dezelfde spelwijze hanteerden als die in de stad zelf.

Nadat Rem op deze manier de computer getraind had, kon ze de documenten van verschillende 'handen' uit de Hollandse kanselarij proberen te plaatsen. Een 'hand' is in het jargon van de oorkondestudie de naam voor een verzameling documenten die duidelijk door dezelfde persoon – dezelfde hand – geschreven zijn. De bekendste hand in Rems materiaal was die van Melis Stoke, een klerk die een grote invloed moet hebben gehad op het taalgebruik van de kanselarij en die bovendien bekend raakte doordat hij een geschiedenis van Holland schreef, de *Rijmkroniek*.

Dordrecht

Uit Rems onderzoek blijkt dat alle schrijvers meerdere dialectvarianten door elkaar gebruikten. Iemand die een relatief noordelijke spelstijl had, gebruikte toch af en toe ook een zuidelijke vorm, en omgekeerd. Die vermenging valt op verschillende manieren te verklaren: intellectuelen – wat de klerken toch waren – bleven zelden hun hele leven in de plaats wonen waar ze geboren waren, en daarnaast namen ze mogelijk spellingen over van hun leermeesters én van elkaar. Op die manier ontstond langzaam maar zeker een grootste gemene deler van spellingen.

Toen Rem alle oorkonden van alle door haar bestudeerde handen in één bestand bij elkaar voegde, kwalificeerde de computer het als afkomstig uit Dordrecht. Nu was dit indertijd een van de belangrijkste steden in het graafschap Holland, ook in administratief opzicht, en bovendien waarschijnlijk de geboorteplaats van Melis Stoke (de achternaam *Stoke* kwam alleen in die stad voor, en Stokes eigen taal draagt ook duidelijk Dordtse kenmerken). Maar volgens Rem is er nog een verklaring. De medewerkers van de kanselarij kwamen uit alle delen van Holland en Zeeland. Hun taal droeg daar nog de sporen van, en als we een gemiddelde nemen over al die dialectkenmerken, wekt het geen verbazing dat we in het midden van dat gebied uitkomen – in de buurt van Dordrecht dus. ●

Oorkonde van Melis Stoke van 29 november 1305

Bron: Gemeentearchief Schouwen-Duiveland, verzameling charters, nr. 21

Margit Rem, *De taal van de klerken uit de Hollandse grafelijke kanselarij (1300-1340). Naar een lokaliseringsprocedure voor het veertiende-eeuws Middelnederlands*. Amsterdam, Stichting Neerlandistiek VU, 2003. ISBN 90 72365 73 9